

УДК 32.019.5:81'373.49'42(470:477)
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2024.1.2/26>

Субота І. В.

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

СТРАТЕГІЇ МАСКУВАННЯ АНТИУКРАЇНСЬКОЇ РИТОРИКИ У РОСІЙСЬКОМУ ПРОПАГАНДИСТСЬКОМУ ДИСКУРСІ

Російський пропагандистський дискурс щодо України має два способи поширення антиукраїнської риторики – відкритий (неприхований) та прихований (замаскований). Перший спосіб включає відкриті заяви щодо намірів знищення українського народу та України, другий – містить стратегії маскування, що базуються на підміні понять, використанні фальшивого контексту, штучному розподілу українців на групи. Якщо перший спосіб поширення антиукраїнської риторики є легшим та очевидним для виявлення, то другий спосіб потребує глибшого аналізу для декодування справжніх намірів РФ, які лежать в основі її пропагандистського дискурсу щодо України. Таким чином російська пропаганда формує гібридну модель поширення антиукраїнської риторики.

У цій статті, зокрема, розглянуто стратегії маскування антиукраїнської риторики у російському пропагандистському дискурсі та складнощі їхнього декодування.

У статті виокремлено чотири стратегії маскування: 1) використання новомови; 2) підміна номінацій на позначення об'єкта, на якого спрямована пропагандистська риторика; 3) штучне розділення українського суспільства на групи; 4) спотворення контексту використання терміну «геноцид» та його нормалізація в російському пропагандистському дискурсі. Застосування цих стратегій російською пропагандою ускладнює виявлення в ній антиукраїнської риторики.

Виокремлення та знання цих стратегій як частини російської пропагандистської риторики щодо України дасть змогу розширити способи декодування пропаганди РФ, зокрема у контексті дискусій, що відбуваються навколо класифікації російської антиукраїнської риторики як геноцидної. Наявні дослідження та публікації розглядають складнощі у визначенні поняття геноциду, аналізують окремі аспекти російської риторики щодо України на відповідність геноцидним ознакам, проте не показують складові та стратегії пропаганди РФ, які ускладнюють аналіз та класифікацію російської пропагандистської риторики.

Ключові слова: російська пропаганда, антиукраїнська риторика, новомова, евфемізми, геноцид, медіадискурс, соціальні комунікації.

Постановка проблеми. Наразі питання класифікації російського пропагандистського дискурсу щодо України як геноцидної риторики та її криміналізації викликає дискусії. Однією з причин складності виявлення антиукраїнської риторики є використання російською пропагандою стратегій маскування (як-от підміна значень слів та контекстів), які надають РФ можливість маніпулювати самим терміном «геноцид».

Геноцид, відповідно до концепції основоположника терміну Р. Лемкіна [6], використовують на позначення «скоординованого плану різних дій, спрямованих на знищення головних основ життя національних груп, з метою знищення самих груп» [4, с. 10]. Тобто в основу терміну покладено, крім фізичних вбивств, «дезінтеграція політичних і соціальних інститутів культури, мови, національних почуттів, релігії та економічного існування національних груп, а також зни-

щення особистої безпеки, свободи, здоров'я, гідності та навіть життя осіб, що належать до таких груп» [4, с. 10].

Унаслідок маніпуляції терміном «геноцид» РФ виправдала визнання так званих псевдореспублік «ДНР» та «ЛНР» на територіях Донецької та Луганської областей, а в 2022 році розпочала повномасштабне вторгнення в Україну як акт запобігання геноциду.

Проте РФ використовує офіційний пропагандистський дискурс для приховування власних незаконних дій в Україні. Зокрема, у Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду та покарання за нього [12] йдеться про кілька аспектів скоєння геноциду щодо певних груп та їхніх членів: вбивство; заподіяння тілесних та психічних ушкоджень; створення умов та заходів, що призводять до повного або часткового фізичного винищення; запобігання народжуваності в групі; «примусове

переведення дітей з групи в іншу групу» [12]. У березні 2023 року через незаконну депортацію дітей із окупованих територій України до Росії Міжнародний кримінальний суд у Гаазі видав ордер на арешт президента РФ В. Путіна та російської уповноваженої з прав дитини М. Львової-Белової [8].

Крім того, у відповідь на дії РФ Україна у лютому 2022 року подала позов до Міжнародного суду ООН в Гаазі щодо неправомірного використання терміну «геноцид» у російському пропагандистському дискурсі [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти понять «новомова», «евфемізми», стратегії «переназивання» та вибору слова у політичному дискурсі досліджували Л. Масенко [16], М. Гловінський [14], В. Кулик [15], О. Матковська [17], М. Строїнська [11], С. Карам [5].

Дослідження різних аспектів російської пропаганди широко представлені в науковій площині. Особливої актуальності після 2022 року отримали теми щодо пошуку ознак геноцидної риторики в пропаганді РФ щодо України.

Зокрема, відповідність російської пропагандистської риторики до геноцидних ознак та способи їхнього маскування розглядали М. Рябчук [7], О. Дудко [1], Е. Фортун [2].

Так, М. Рябчук розглядає новомову як спосіб приховування справжніх намірів РФ до знищення українського народу та України.

О. Дудко [1] та Е. Фортун [2] досліджували використання терміну «геноцид» російською пропагандою як прикладу підміни понять та нормалізації його використання у російському пропагандистському дискурсі.

Наявні дослідження та публікації пропонують огляд окремих стратегій пропаганди РФ на відповідність до геноцидної риторики. Проте помічено розбіжності у визначенні поняття геноциду та залишаються малодослідженими стратегії, які ускладнюють аналіз та класифікацію російської пропагандистської риторики щодо України.

Постановка завдання. У статті на основі аналізу наявних теоретичних праць, досліджень та спостережень за російською антиукраїнською риторикою у пропагандистському дискурсі РФ розглянуто стратегії маскування антиукраїнської риторики, які створюють складнощі для їхньої ідентифікації.

Зважаючи на дискусійність класифікації російської риторики щодо України та неоднозначність у її визначенні як геноцидної, у цій статті послугуємося терміном *антиукраїнська риторика*.

У поняття *антиукраїнська риторика* вкладено риторичу, що формує негативне ставлення до укра-

їнського народу та України загалом; закликає до знищення українців та української держави; виправдовує воєнні злочини РФ в Україні через використання інформаційно-комунікативних інструментів.

Мета статті – визначити стратегії маскування антиукраїнської риторики у російському пропагандистському дискурсі та способи їхнього декодування.

Виклад основного матеріалу. У російському пропагандистському дискурсі можна виділити два способи поширення антиукраїнської риторики: *відкритий (неприхований)* та *прихований (замаскований)*.

Відкритий (неприхований) спосіб пропаганда РФ реалізує за допомогою використання прямих закликів до знищення українського народу й України та через формування їхнього негативного сприйняття.

Прикладами відкритої антиукраїнської риторики можуть слугувати заяви колишнього директора російської служби телеканалу Russia Today А. Красовського та стаття російського політтехнолога Т. Сергєйцева. В обох випадках було відзначено прямі заяви до знищення українського народу та державності. Зокрема, А. Красовський у своїх ефірах висловлював заяви про необхідність вбивства українських дітей та спалення Конституції України на Майдані разом з українцями.

У статті Т. Сергєйцева, опублікованій на сайті державного інформаційного агентства «РИА Новости», також відкрито йдеться про знищення української державності та способи «перевиховання» українського суспільства.

В інших випадках відзначено маскування антиукраїнської риторики з допомогою певних інструментів та стратегій. Цей спосіб створює складнощі для класифікації у російській пропаганді геноцидної риторики та виявлення мови ворожечі, оскільки вимагає декодування та додаткової контекстуалізації.

Прихований (замаскований) спосіб пропаганда РФ реалізує за допомогою стратегій маскування антиукраїнської риторики. У цій статті виділено чотири стратегії для маскування: 1) використання новомови; 2) підміна номінацій на позначення об'єкта, на якого спрямована пропагандистська риторика; 3) штучне розділення українського суспільства на групи; 4) спотворення контексту використання терміну «геноцид» та його нормалізація в російському пропагандистському дискурсі.

1) Використання новомови.

Одними із елементів медіадискурсу є називання, або вибір слова [15, с. 68], та переназивання

[15, с. 70]. В. Кулик зазначає, що «вибір певного слова актуалізує відповідний спосіб його означування й таким чином переносить на означуваний предмет або явище, притаманне цьому способові (дискурсові) сприйняття» [15, с. 68]. Процес переназивання втілюють з допомогою використання неологізмів, евфемізмів, дисфемізмів та метафор.

Стратегії вибору слова та переназивання у пропагандистському дискурсі формують новомову.

Термін новомова походить з роману Дж. Орвелла «1984» [18]. Орвелівська концепція новомови передбачає уникнення лексем, що є небезпечними для режиму або несуть небезпечне значення [17, с. 185]. Таким чином перші лексеми замінюють м'якшими або спрощеними формулюваннями, а другі – поняттями, що мають протилежне значення. Для досягнення цих цілей у пропагандистському дискурсі широко використовують евфемізми.

Евфемізми слугують «масками для приховування правди» [5, с. 5] з метою раціоналізації та виправдання неправомірних дій з допомогою «спотворення фактів різних політичних ситуацій, використовуючи терміни, які повністю трансформують або фальсифікують» [5, с. 5].

М. Гловінський виокремлює як одну з рис новомови «магічність» [14, с. 90], відповідно до цієї риси «слова не так відносяться до дійсності, не так її описують, як її створюють» [14, с. 90]. Таким чином, «магічність – це спосіб мовлення про бажаний стан, але так, немовби він дійсний» [14, с. 90].

Наведені вище риси новомови також можна прослідкувати в російському пропагандистському дискурсі щодо України.

Зокрема, в антиукраїнській риторичі РФ новомову втілено у кількох тактиках: 1) пом'якшення формулювань; 2) підміна понять, побудована на антонімічності «лексеми-визначення»; 3) підміна контексту використання лексем; 4) використання штучно сконструйованих термінів.

Здебільшого тактика пом'якшення формулювань у російському пропагандистському дискурсі відзначена щодо приховування невдач на полі бою та негативних наслідків війни РФ проти України для держави-агресора на внутрішню аудиторію (наприклад, «жест доброй воли» на позначення відступу російських військ, «хлопок» на позначення вибуху тощо). У контексті антиукраїнської риторичі прикладом слугує заміна поняття «війна» у російському пропагандистському дискурсі на «спеціальну воєнну операцію» з метою пом'якшення конотації, приховування справжніх намірів РФ та виправдання війни.

Прикладами побудови риторичі щодо України у російському пропагандистському дискурсі з використанням підміни понять, побудованої на антонімічності «лексеми-визначення» слугують «визволені території» (на позначення окупованих територій), «референдум» (на позначення незаконного приєднання українських територій до РФ), «фейк» (на позначення правдивої, але небезпечної для РФ інформації) тощо.

Підміна контексту вживання лексем відзначено у використанні терміну «геноцид» у російському пропагандистському дискурсі.

Одним із прикладів використання штучно сконструйованих термінів у російському пропагандистському дискурсі є «дебандеризація». Таке конструювання також є однією з рис новомови, що передбачає спрощення способів словотвору [17, с. 185]. Здебільшого у російському пропагандистському дискурсі префікс *de* – став універсальним у творенні дієслів та похідних від них назв процесів в пропаганді РФ щодо України (*денацифікація, демілітаризація, дебандеризація, десекретаризація, деукраїнізація, деєвропеїзація* тощо).

2) Підміна номінацій на позначення об'єкта, на якого спрямована пропагандистська риторика; та 3) Штучне розділення українського суспільства на групи.

Попри наведені приклади прямих закликів до знищення українського народу та державності як неприхованого способу поширення антиукраїнської риторичі більшість заяв щодо винищення українського суспільства у дискурсі російської пропаганди направлені на «нацистів», «бандерівців», «фашистів», «Незалежну» (на позначення України), які були штучно насажені у російському пропагандистському дискурсі протягом довгого часу. Таким чином пропаганда РФ уникає вживання у риторичі лексем *українці* та *Україна* штучно насадженими номінаціями.

Проте вище наведені лексеми на позначення українців не є новими. Так мовознавиця Л. Масенко наводить серед прикладів номінацій на позначення ворогів у сталінську добу лексему «бандерівці», яка з'явилася у післявоєнний час та була «призначена для дискримінації українських патріотів» [16, с. 88]. Крім того, у перші повоєнні роки існувала паралельно й інша лексема на позначення українських повстанців – «українсько-німецькі націоналісти» [16, с. 90].

Розділення українців на групи за певною ознакою є характерним і для сучасної російської пропаганди, як-от: *жителі Західної та Східної України, українськомовні-російськомовні*. Проте

ця стратегія використовується з метою внутрішньої поляризації українського суспільства. У контексті антиукраїнської риторики маємо на увазі штучне виокремлення групи, а саме у російському пропагандистському дискурсі є чітке розділення на українців «хороших» (тобто ті, що нібито хочуть бути з РФ) та «поганих» (тих, що відповідно до російського нарративу захопили владу в Україні, підтримують цю владу та євроатлантичний курс і відповідно заважають воз'єднанню РФ та України). Номінації «нацисти», «бандерівці» та інші пропагандистський дискурс РФ насаджує саме на другу групу – «поганих» українців. Таке розподілення формує посил, що РФ нібито знищує лише «нацистів», проте самих українців, що входять до групи «хороших» не чіпає. Це є також прикладом «дихотомічного поділу світу» [16, с. 19], що є однією з рис новомови [16, с. 19].

Більше того, російський пропагандистський дискурс маніпулятивно використовує похідну лексему від «нацисти» «денацифікація» на позначення цілі скоєння незаконних дій на території України та проти її населення. У такий спосіб підмінюючи поняття на позначення неправомірних дій РФ в Україні.

З іншого боку, розділення українського суспільства на групи та існування номінацій на позначення цих груп можна розглядати як навмисна класифікація для подальшої дегуманізації, що є одними із елементів скоєння геноциду. Процес класифікації, за визначенням Г. Стентона, відбувається на основі категорій, за якими можна розділити людей на «нас і вони», наприклад: за етнічним походженням, расою, релігією, національністю тощо [10, с. 1]. Л. Масенко наводить приклади такої класифікації у 20 столітті, де «нацизм спирався на расову теорію вищості арійців і неповноцінності інших народів, а більшовизм сортував людей за класовою ознакою» [16, с. 5].

Процес дегуманізації як одну зі складових геноциду розглядали Р. Сміт [9], М. Гіберт [3], Г. Стентон [10]. Г. Стенон зазначає, що на етапі дегуманізації, зокрема, в медіаресурсах використовують пропаганду ненависті з метою, щоб «жертви виглядали лиходіяями» [10, с. 1]. Таким чином російський пропагандистський дискурс поміщає штучно насажені номінації на позначення українців у негативні контексти, зокрема через використання фейків та маніпуляцій, для формування негативного образу цих лексем.

4) Спотворення контексту використання терміну «геноцид» та його нормалізація в російському пропагандистському дискурсі.

Нормалізація у російському пропагандистському дискурсі терміну «геноцид» відбувалася задовго до повномасштабного вторгнення, що призводить до його викривленого сприйняття. Виправдання вторгнення РФ в Грузію 2008 року, анексія Криму та окупація Донецької та Луганської областей 2014 року, повномасштабне вторгнення РФ в Україну 2022 року у російському пропагандистському дискурсі зображено як акти запобігання геноциду.

У російській антиукраїнській риториці використання терміну «геноцид» відзначено у штучно сконструйованому контексті начебто скоєння геноциду з українського боку проти російськомовного населення на території України. Зокрема, 24 лютого 2022 року у своєму зверненні президент РФ назвав ціллю «спеціальної воєнної операції» саме «захист людей, які протягом восьми років зазнавали знущань, геноциду з боку київського режиму».

Е. Фортун розглядає розвиток терміну «геноцид» в російському пропагандистському дискурсі у контексті фрейму «нацист-геноцид-русофобія» та виділяє п'ять етапів його формування: 1) зародковий етап у пострадянській Росії та у Донецькій області в Україні (втілювався у використанні термінів «етноцид» та «культурний геноцид» щодо української урядової політики очолюваної Л. Кучмою); 2) поява фрейму «нацист-геноцид» в Україні (2003–2014); 3) «уроки, винесені Росією з кольорових революцій» [2, с. 323] (2003–2014); 4) розвиток і використання Росією всієї рамки «нацист-геноцид-русофобія» в українському контексті (2014–2022); 5) «завершальний етап: війна проти України (2022) та заохочення російської армії до звірств проти мирного населення України» [2, с. 323].

Таким чином концепцію геноциду російський пропагандистський дискурс використовує з метою «підживлення знищення цивільного населення» України [1, с. 134].

Висновки і пропозиції. Російська пропаганда використовує гібридну модель поширення антиукраїнської риторики, що включає як прямі заклики до знищення українського народу та державності, так і стратегії маскувannya антиукраїнської риторики.

Зокрема, російський пропагандистський дискурс має чотири стратегії маскувannya антиукраїнської риторики: 1) використання новомови; 2) підміна номінацій на позначення об'єкта, на якого спрямована пропагандистська риторика; 3) штучне розділення українського суспільства на групи; 4) спотворення контексту використання

терміну «геноцид» та його нормалізація в російському пропагандистському дискурсі.

Описані стратегії маскувannya антиукраїнської риторики у російському пропагандистському дискурсі можуть бути використанні у подальших дослідженнях декодування російської пропаганди щодо України для подальшої класифікації їх відповідно до ознак геноцидної риторики.

Декодувати антиукраїнську риторичку, що поширюють з допомогою стратегій маскувannya, можна кількома способами. По-перше, врахувати історичне походження лексем на позначення

українців (як у прикладі з «бандерівцями»), оскільки більшість номінацій, що сучасний російський пропагандистський дискурс використовує щодо України та українців не є новими. Використання таких лексем уже відзначено у радянській пропаганді. По-друге, кодифікувати контексти вживання лексем на позначення українців у сучасній російській пропаганді. Виявленні контексти допоможуть розтлумачити значення, які пропагандистський дискурс РФ вкладає у штучно насажені номінації та топоніми щодо українців та України.

Список літератури:

1. Dudko O. A conceptual limbo of genocide: Russian rhetoric, mass atrocities in Ukraine, and the current definition's limits. *Canadian slavonic papers*. 2022. P. 133–145.
2. Fortuin E. Ukraine commits genocide on Russians: the term “genocide” in Russian propaganda. *Russian linguistics*. 2022. P. 313–347.
3. Hiebert M. S. Theorizing destruction: reflections on the state of comparative genocide theory. *Genocide studies and prevention*. 2008. Vol. 3, no. 3. P. 309–339.
4. Jones A. Genocide: a comprehensive introduction. Routledge, 2006. 430 p.
5. Karam S. Truths and euphemisms: how euphemisms are used in the political arena. *3L: the southeast asian journal of english language studies*. 2011. P. 5–17.
6. Lemkin R. Axis rule in occupied Europe: laws of occupation, analysis of government, proposals for redress. Washington : Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944. 674 p.
7. Riabchuk M. Calling a spade a spade: how to unwrap a genocidal essence from the kremlin anti-ukrainian rhetoric. *Eidos. A journal for philosophy of culture*. 2023. Vol. 6, no. 4. P. 8–20.
8. Situation in Ukraine: ICC judges issue arrest warrants against Vladimir Vladimirovich Putin and Maria Alekseyevna Lvova-Belova. URL: <https://www.icc-cpi.int/news/situation-ukraine-icc-judges-issue-arrest-warrants-against-vladimir-vladimirovich-putin-and> (date of access: 29.02.2024).
9. Smith R. Human destructiveness and politics: the twentieth century as an age of genocide. *Genocide and the modern age : etiology and case studies of mass death*. 1987. P. 21–39.
10. Stanton G. The ten stages of genocide. *Genocide Watch*, 2013.
11. Strońska M. Forbidden reality: the language and function of propaganda. *Secret spaces, forbidden places: rethinking culture*. 2000. P. 121–132.
12. Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide : of 09.12.1948. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.1_Convention%20on%20the%20Prevention%20and%20Punishment%20of%20the%20Crime%20of%20Genocide.pdf (date of access: 29.02.2024).
13. Ukraine institutes proceedings against the Russian Federation and requests the Court to indicate provisional measures. 2022. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/182/182-20220227-PRE-01-00-EN.pdf> (date of access: 29.02.2024).
14. Гловінський М. Новомова. *12 польських есеїв*. Київ, 2001. С. 158–180.
15. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичність, ідеології, владні стосунки. Київ : Критика, 2010. 655 с.
16. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ : Кліо, 2017. 240 с.
17. Матковська О. Орвелівська ново мова та сучасний дискурс. *Наукові записки [Національного університету Острозька академія]*. 2012. С. 185–188.
18. Орвелл Дж. 1984 / пер. з англ. В. Шовкун. Київ : Вид-во Жупанського, 2015. 282 с.

**Subota I. V. STRATEGIES FOR MASKING ANTI-UKRAINIAN RHETORIC
IN RUSSIAN PROPAGANDA DISCOURSE**

Russian propaganda discourse regarding Ukraine has two ways of spreading anti-Ukrainian rhetoric – open (undisguised) and covert (disguised). The first method includes open statements about the intentions to destroy the Ukrainian people and Ukraine, the second includes masking strategies based on the substitution of concepts, the use of a false context, and the artificial division of Ukrainians into groups. The first method of spreading anti-Ukrainian rhetoric is easier and more obvious to detect. The second method requires a deeper analysis to decode the true intentions of the Russian Federation, which are the basis of its propaganda discourse regarding Ukraine. In this way, Russian propaganda uses a hybrid model of spreading anti-Ukrainian rhetoric.

This article, in particular, examines the strategies of masking anti-Ukrainian rhetoric in Russian propaganda discourse and difficulties for their decoding.

The article singles out four masking strategies: 1) use of newspeak; 2) changing the nomination to designate the object to which propaganda rhetoric is directed; 3) division of Ukrainian society into groups; 4) distortion of the context of the term "genocide" and its normalization in the Russian propaganda discourse. The use of these strategies by Russian propaganda makes it difficult to detect anti-Ukrainian rhetoric and bring it to justice.

Identifying and knowing these strategies as part of Russian propaganda rhetoric regarding Ukraine will make it possible to expand the methods of decoding Russian propaganda, in particular in the context of discussions taking place around the classification of Russian anti-Ukrainian rhetoric as genocidal. The existing studies and publications consider the difficulties in defining the concept of genocide, and analyze certain aspects of Russian rhetoric regarding Ukraine for compliance with the signs of genocidal rhetoric, but do not consider the components and strategies of Russian propaganda, which complicate the analysis and classification of Russian propaganda rhetoric.

Key words: *Russian propaganda, anti-Ukrainian rhetoric, newspeak, euphemisms, genocide, media discourse, social communications.*